

Jagiello-dynastins sista medlem

Miia Ijäs, *Varjoista valtaistuimelle. Anna Jagellonica ja Itämeren valtapiiri 1500-luvulla* [Från skuggan till tronen. Anna Jagellonica och maktsfären vid Östersjön på 1500-talet], 300 s., ill., Gaudeamus, Helsinki 2016.

MIIA IJÄS TECKNAR en ny bild av Östeuropas historia genom Anna Jagellonica. Hennes verk *Varjoista valtaistuimelle* [Från skuggan till tronen] är en mycket mångsidig studie som behandlar Anna Jagellonicas livshistoria sida vid sida med Polen-Litauens historia. Polen-Litauen var under sin blomstringstid ett betydande rike i 1500-talets Europa. Regenterna knöt band till betydande europeiska dynastier, vilket även får plats i Miia Ijäs forskning.

Ijäs lyfter fram Polsk-litauiska samväldet, som inom finländsk historieforskning varit rätt så okänt. Ändå regerades Polen-Litauen och Sverige en kort tid under slutet av 1500-talet av en gemensam monark, Sigismund III Vasa. Polen-Litauen utgjorde en verklig maktfaktor i Östeuropa och var till sin utsträckning ett av Europas största riket. Ijäs bok bidrar med viktig kunskap om en i Finland inte särskilt välkänd tidsperiod.

Trots att förbindelsen mellan Polen-Litauen och Sverige är fångslande, har den fått förhållandevis lite uppmärksamhet. Överlag kan Polen-Litauens och Östeuropas historia vara främmande för många, men beröringen med Sverige ger ett behövt samband som gör det lättare att ta till sig det nya ämnet. Utmaningen för Ijäs studie har varit att berätta ett helt rikets historia ur en högadlig, men delvis ändå marginaliserad kvinnas perspektiv, medan samma historia i närmare 500 år berättats genom män. Det här ger en ny, fräsch synvinkel på ämnet.

I förordet ställer Ijäs sig frågan om hon fått fullständig klarhet i Anna Jagellonicas person. I bakgrunden finns bland annat ett splittrat källmaterial. För läsaren ger studien emellertid en mångsidig bild av Anna Jagellonica. Ijäs granskar hennes liv ur ett flertal perspektiv: religion, statsbildning, äktenskap, penningaffärer, individens frihet, kvinnans ställning, politik, krig, släktförbindelser och nätverk. Även om en person inte lämnat direkta spår av sina tankar, berättar till exempel reaktioner på olika händelser något om hens åsikter.

Anna Jagellonicas liv sträckte sig över nästan hela 1500-talet (1523–1596) och hon hann därmed både se och delta i sin tids mest betydelsefulla före-

teelser. Hon kan på många sätt lyftas fram som en representant för sitt århundrade. Ijäs konstaterar att Anna Jagellonicas historia samtidigt är Polen-Litauens historia, särskilt under brytningstiden under 1500-talets andra hälft. Därför går hon grundligt igenom de politiska händelserna i riket. De är en oskiljaktig del av Anna Jagellonicas liv. Ijäs fokuserar särskilt på de livsskeden som innehöll förändringar och var knutna till politiska och religiösa brytningar kring Östersjön under 1500-talet.

Nya tidens början har länge undersökts genom religiösa och sociala förändringar samt genom statsbildningsprocesser. Samma fokus syns i hur arkivsamlingar byggts upp. Kvinnor hamnar ofta i skymundan i de här samlingarna och det material som finns om dem är splittrat. Ijäs konstaterar att det här ställer forskaren inför utmaningen att skapa en bild av en kvinna som under största delen av sitt liv befann sig i bakgrunden av de egentliga händelserna.

Anna Jagellonica är mycket intressant som person. Redan ställningen som sin släkts sista medlem gör henne ofrånkomligen intressant. Anna Jagellonicas kön och inofficiella status begränsade hennes handlingsmöjligheter. Samtidigt förfogade hon över ett omfattande nätverk, var lärd och erfaren och hade en framstående släktbakgrund. Ijäs konstaterar att Anna Jagellonica hade levt sitt liv bland rikets elit men i dess marginal. Hennes berättelse är en fångslande resa från en gammalpigas marginaliserade dotter till att bli Polen-Litauens drottning.

Trots sin högtstående ställning kunde Anna Jagellonica inte själv bestämma över sitt liv. Både familj och aristokrati spelade en betydande roll i vändpunkterna i hennes liv. Särskilt det politiska beslutsfattandet var mycket maskulint på 1500-talet och Anna Jagellonica hade ingen formell rätt att delta i det. Som ogift åsidosattes hon från sitt eget liv trots sin höga ställning och var tvungen att anpassa sig efter vad de som innehade en bestämmande ställning önskade.

Ijäs påpekar att Anna Jagellonicas person och hennes roll i Polen-Litauens historia tolkats på mycket olika sätt. Ijäs tanke om att forskare eventuellt borde ägna mer uppmärksamhet åt hur vi överlag strukturerar förgångna människors liv och agerande förtjänar att uppmärksammas. Hon konstaterar att kvinnor i det förflutna inte bara borde granskas enligt hur framgångsrika de var som hustrur och mödrar, utan enligt hur de agerade och hur framgångsrika de var på de områden där de aktivt deltog och som de ansåg vara viktiga. Ijäs efterlyser även vikten av kritisk reflektion när man begrundar hur genus påverkar individens agerande.

Fokus i studien ligger framför allt på den politiska historien, vilket ändå inte utesluter en mer personlig betraktelse. Miia Ijäs besitter en utmärkt kunskap om vändningarna i Polen-Litauens politiska historia. En läsare som inte är insatt i östeuropeisk historia får tidvis anstränga sig för

att hänga med i svängarna. Ijäs leder emellertid skickligt läsaren genom politiska förvecklingar, äktenskapsintriger och makthungriga regenter.

Enligt Ijäs har 1500-talets polska statsutveckling ofta underskattats, men hon lyfter fram dess betydelse tillsammans med Anna Jagellonicas roll. Anna Jagellonicas nätverk omfattade många europeiska kungahus och hon hade en god relation till påvestolen i Rom. Eftersom hon var den sista representanten för Jagiełło-dynastin innebar hennes kröning symbolisk kontinuitet på den polsk-litauiska tronen. Hon illustrerar att det var möjligt att stiga från marginalen till att regera över ett betydande rike. Anna Jagellonica var inte den mest sannolika kandidaten till att bestiga tronen, men hon visade sig vara kompetent för att styra sitt rike.

I slutet av boken finns en behövlig kronologi, som huvudsakligen omfattar händelser under bokens tidsperiod, det vill säga 1500-talet, men dessutom innehåller en bredare översikt över Polsk-litauiska samväldets historia. Tack vare kronologin är det lättare att placera in händelserna i deras rätta kontext. Kartorna och släktträden är ett bra tillägg till boken. Tack vare dem var det märkbart lättare att läsa den och följa med geografi och personer som man inte kände till sedan tidigare. Bokens bilder är likaså ett trevligt tillägg, och de kunde gärna ha varit ännu fler.

Läsningen flyter och Anna Jagellonicas spännande historia fångar. Ijäs verk är skickligt sammanhållet och hon lyckas på ett utmärkt sätt bolla med ett otal personer och leda läsare genom ett 1500-tal som präglades av förändringens vindar. Anna Jagellonicas livshistoria är konstfärdigt sammanflätad med bokens övriga huvudteman. Ijäs studie belyser förtjänstfullt en motsägelsefull kvinnas liv och handlingsmöjligheter under 1500-talet.

Johanna Kuokkala